

Góralski, Wojciech

Aktualny stan badań nad powstaniem i dziejami kapituły katedralnej w Płocku

---

Studia Płockie 4, 199-219

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Wojciech Góralski

AKTUALNY STAN BADAŃ NAD POWSTANIEM I DZIEJAMI KAPITUŁY KATEDRALNEJ W PŁOCKU

WSTĘP

W średniowiecznej i wczesnonowożytnej organizacji kościelnej, zarówno na Zachodzie Europy, jak i w Polsce, szczególną i wyjątkową rolę odgrywały kapituły, tak katedralne, jak i kolegiackie. Zwłaszcza te pierwsze, pozostając — obok biskupów — najważniejszymi instytucjami diecezjalnymi, służącymi pasterzom i rządcom diecezji wydatną pomocą w ich zarządzaniu, zajmowały specjalne i uprzywilejowane miejsce w systemie urzędów kościelnych. Stanowiły one ponadto ważne ogniska kultu bożego oraz żywe zazwyczaj ośrodki kultury religijnej i świeckiej. Przyczyniały się wreszcie w dużej mierze do doskonalenia form wspomnianej organizacji kościelnej z uwagi na swój ustrój korporacyjny¹.

Dzieje kapituł, z wymienionych racji, stanowią więc specjalny rozdział w historii Kościoła w Polsce, a także — jako dzieje instytucji prawnych — w historii kościelnego partykularnego prawa polskiego. Zaslugują zatem na gruntowne i wszechstronne zainteresowanie badaczy: zarówno historyków, jak i kanonistów. Wnikliwa analiza historii oraz ustroju prawnego korporacji kanonickich pozwoliłaby, zdaniem Zachorowskiego, wyświetlić wiele momentów w tej dziedzinie jeszcze nie w pełni ustalonych oraz dokonać pewnej w tym względzie, tak pożądanej, syntezy². Uwarunkowane jest to wszakże podejmowaniem prac monograficznych dotyczących poszczególnych kapituł wyrosłych na gruncie polskim³.

¹ Zob. D. Bouix, *Tractatus de capitulis, Parisiis — Lugduni 1648*, s. 2—17; S. Zachorowski, *Rozwój i ustrój polskich kapituł w wiekach średnich*, Kraków 1912, s. 5; J. Fijałkowski, *Une nouvelle etape de recherches concernants l'histoire des chapitres en Pologne*, „*Collectanea Theologica*” 22 (1950—1951) fasc. 1—4, s. 167—172; J. Szymański, *Biskupstwa polskie w wiekach średnich. Organizacja i funkcje*. W: *Kościół w Polsce*, t. 1, Kraków 1966, s. 199; W. Müller, *Diecezje w okresie potrydenckim*. W: *Kościół w Polsce*, t. 2, Kraków 1969; Jako formalne twory organizacji kościelnej kapituły kształtowały się w XII w., zaś w ciągu stulecia XIII uzyskały ostateczną formę prawną. Zob. J. Szymański, m. cyt.

² Dz. cyt., s. 5—6.

³ W literaturze prawa kościelnego najwięcej tego rodzaju monografii posiadają Niemcy. Zob. S. Zachorowski, dz. cyt., s. 7, przyp. 1; Gdy chodzi o kapitułę plocką, już w 1929 zasłużony badacz dziejów diecezji plockiej W. Małowski postulował opracowanie monografii tej instytucji. Zob. Materiały historyczne w Archiwum Diecezjalnym w Płocku, „*Miesięcznik Pastorski Płocki*” 11/1929/331—332.

W rządzie polskich kapituł katedralnych wybitną rolę w życiu organizacyjnym Kościoła na Mazowszu odegrała kapituła płocka. Mając na uwadze pierwszą połowę XVI stulecia, H. Folwarski określa ją jako „najpoważniejszą instytucję na terenie diecezji płockiej”,⁴ zaś zdaniem T. Żebrowskiego stanowiła ona, w latach 1138—1495, obok dworu biskupiego i zamku książęcego, główny ośrodek kultury umysłowej ziemi mazowieckiej⁵. Kapituła płocka zasługuje na uwagę z wielu względów, m.in. i dlatego, iż szczegółowe badania nad jej powstaniem i początkami przyczyniłyby się do bardziej wyczerpującego poznania wczesnych, kościelnych i politycznych dziejów Mazowsza, które — jako północno-wschodni kraniec pierwotnego państwa polskiego, nie stykający się bezpośrednio z kulturą obcych ludów — pozostaje uboższe w stosunku do innych dzielnic Polski w wiadomości historyczne z wymienionej wyżej dziedziny. O pierwotnych bowiem stosunkach, zwłaszcza kościelnych, panujących w regionie Mazowsza, dowiadujemy się jedynie z dość skąpych rodzimych przekazów źródłowych, pochodzących z początków XII wieku, gdy chodzi o wiek XI — źródłem wiedzy są tu wyłącznie kroniki⁶.

W świetle powyższych stwierdzeń, w roku jubileuszu 900-lecia erekcji biskupstwa mazowieckiego w Płocku, wypada postawić pytanie: jak przedstawia się aktualny stan badań nad powstaniem, początkami i późniejszymi dziejami płockiej kapituły katedralnej? Niewyczerpujące, być może, w pełni przedłożenie odpowiedzi na to pytanie stanowi właśnie cel niniejszego studium. Warto chyba, poza motywami wyżej poruszonymi, zdać sobie sprawę z tego, czego już dokonano w tym zakresie, gdy zamierza się podjąć dalsze badania nad tą instytucją.

Podejmując nakreślone zadanie, natury raczej faktograficznej, niemniej jednak — wydaje się — pożyteczne dla ustalenia *status quo* interesującego nas zagadnienia, uwzględniwszy poszczególne opracowania odnoszące się do problematyki kapituły płockiej omawiając je w porządku chronologicznym tj. według lat ich ukazania się. Najpierw jednak zostanie zreferowany stan badań dotyczących powstania i początkowych dziejów kapituły do końca XII w., zaś na drugim miejscu zostaną przedstawione prace zajmujące się — wprost lub ubocznie — dalszymi dziejami wymienionej instytucji⁷.

⁴ Erazm Ciołek, biskup i dyplomata, Warszawa 1935, s. 168.

⁵ Stolica książąt mazowieckich i płockich w latach 1138—1495. W: Dzieje Płocka, Płock 1973, s. 98.

⁶ T. Żebrowski, Początki Diecezji Płockiej, „Miesięcznik Pasternki Płocki” 4 (1975) 133; Autor przyjmuje, że chrześcijaństwo zostało przyjęte na Mazowszu najpóźniej w r. 1009, kiedy to św. Bruno wyruszył — poprzez Mazowsze — z misją na pogranicze Prus i Rusi. Sądzi, iż w r. 1031 wiara chrześcijańska dotarła do wszystkich grodów mazowieckich. Zob. Tamże, s. 142.

⁷ Jeśli dany autor omawia zasygnalizowaną tematykę w kilku publikacjach pochodzących z różnych lat, wszystkie one — z uwagi na pewną całość — zostaną zreferowane na jednym miejscu. Należy poza tym zaznaczyć, że w niniejszym opracowaniu uwzględnia się jedynie te pozycje bibliograficzne, które wyraźnie odosą się do kapituły płockiej lub przynajmniej *expressis verbis* o niej wzmiankują. Pomija się więc z zasady wszelkie pozycje (jest ich sporo, zwłaszcza z zakresu archeologii i historii sztuki) poruszające problematykę nie tyle kapituły, ile raczej katedry płockiej.

1. OPRACOWANIA DOTYCZĄCE POWSTANIA I POCZĄTKOWYCH DZIEJÓW KAPITUŁY DO R. 1200

Pierwszym autorem, który — w odniesieniu do interesującego nas tutaj okresu — wspomina o kapitule plockiej, jest W. H. Gawarecki⁸. Podając mianowicie biografię biskupa plockiego Aleksandra z Malonne (1129—1156) wzmiankuje, iż tenże został wybrany biskupem w r. 1129 przez kapitułę, za zezwoleniem Bolesława Krzywoustego oraz za confirmacją arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba⁹.

W. Krzyżanowski w książce „Katedra plocka i jej biskupi” utrzymuje, iż kapituła powstała za biskupa Angelotta przyjmując erekcję biskupstwa plockiego na lata 966—982. Nadmienienia przy tym, iż plockie kolegium kanoników zaliczało się zawsze do „najznakomitszych w Kościele Polskim”¹⁰.

Jakkolwiek W. Kętrzyński nie podaje wprost żadnych wiadomości o kolegium kapitulnym, to pośrednio zdaje się wykluczać hipotezę Krzyżanowskiego utrzymując, iż wspomniany biskup Angelottus oraz jego czterej następcy, wymieniani przez Długosza, budzą wątpliwości jako postacie historyczne. Kapituła zatem powstała znacznie później¹¹.

Dłuższe opracowanie, obejmujące encyklopedyczny zarys dziejów kapituły, wyszło spod pióra S. Chodyńskiego¹². Autor pomija kwestię, niewątpliwie najtrudniejszą w historii kolegium kanoników plockich, a mianowicie powstania tegoż kolegium. Ogranicza się jedynie do stwierdzenia, które zresztą — w oparciu o jedno i to samo źródło — powtórzy wielu badaczy, że u progu XIII w., w r. 1207, kapituła liczyła 5 prałatów (prepozyt, dziekan, archidiakon, scholastyk i kantor) oraz 10 kanoników¹³. Poza tym omawia, w formie szkicu, skład osobowy korporacji kanonickiej w późniejszym jej rozwoju aż do połowy XIX w., podaje zwięzłe informacje na temat uposażenia kapituły, jej posiedzeń, obsadzania godności i kanonii, statutów kapitulnych, biblioteki oraz stroju kanonickiego. Niewątpliwie dane Chodyńskiego, zawarte w omawianym haśle encyklope-

⁸ Wzmianka o życiu Biskupów Mazowieckich później Plockich. W: Pamiętnik religijno-moralny, t. 2, Warszawa 1842.

⁹ Tamże, s. 280; Gawarecki, idąc najprawdopodobniej za Długoszem, błędnie podaje pochodzenie Aleksandra jako Mazowszanina (ze Szezeńska, z rodu Dołęgów). W świetle dokumentów belgijskich oraz najnowszej literatury nie ulega najmniejszej wątpliwości, iż Aleksander pochodził z Malonne, ówczesnej diecezji leodyjskiej. Zob. np. M. Gębarowicz, Aleksander (?1156), bp plocki. W: Polski Słownik Biograficzny, t. 1, Kraków 1935, s. 65—66 oraz Z. Szostkiewicz, Katalog biskupów obrządku łacińskiego przedrozbiorowej Polski, Rzym 1954, s. 13.

¹⁰ Katedra plocka i jej biskupi, Płock 1877, s. 5 i 16; Zob. także s. 79.

¹¹ Zob. Założenie i wyposażenie biskupstwa plockiego, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 14 (1886) 483—484; Zob. także: Tenże, Biskupstwa i klasztory w Polsce w X i XI w., „Przegląd Powszechny” 23 (1889) 609—627 oraz 24 (1889) 15—27.

¹² Plockie biskupstwo. W: Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego, t. 19, Warszawa 1893, s. 583—599.

¹³ Tamże, s. 583; Źródłem, na którym oparł się Chodyński oraz inni jest zapiska z r. 1207 pochodząca z aktu zawartego pomiędzy Janem, scholastykiem plockim a Gerwoldem o zbudowaniu młyna w Brzeźnicy. Zawiera ona imiona 5 prałatów i 10 kanoników kapituły plockiej. Zob. Zbiór ogólny przywilejów i spominków Mazowieckich. W: Codex Diplomaticus Masoviae (ed. J. K. Kochanowski), t. 1, Warszawa 1919, s. 158—159.

dycznym, stanowią poniekąd podstawowy, aczkolwiek niekompletny szkic orientujący najzwyczajniej w przedmiocie dziejów i organizacji prawnej kapituły. Poważnym mankamentem pracy jest brak odniesień do źródeł na których została oparta. Z pewnością autor zaczerpnął podane informacje — w większości — z rękopiśmiennych akt posiedzeń kapituły, o których zresztą będzie jeszcze mowa.

W wydanych drukiem statutach kapitulnych biskupa Jerzego Szembeka z 18 listopada 1903 r., we wstępie zawarta jest krótka nota o dziejach kapituły, w której znajdujemy wzmiankę o tym, że data erekcji kolegium pozostaje nieznana¹⁴.

S. Zachorowski w swojej pracy z r. 1912 o kapitułach polskich nie wymienia wprawdzie *expressis verbis* płockiej kapituły katedralnej ani nie zajmuje się sprawą ustalenia daty jej powstania, lecz mówiąc o najstarszych kapitułach polskich ma z pewnością na myśli i naszą kapitułę. Stawia mianowicie interesującą tezę, odnoszącą się do okresu powoływania do życia pierwszych kolegów kanonickich w Polsce, tezę niezwykle ważną i dla problematyki płockiej, a mianowicie, że „najstarsze kapituły w Polsce nie mogły być ani zakonne, ani mieszane, ale były kapitułami świeckimi, zbliżonymi do rozwiniętych podówczas kapituł na Zachodzie Europy”¹⁵. Tak więc, według Zachorowskiego, i płocka kapituła już w swoich początkach posiadała charakter świecki. Na ten temat, jak to niżej zostanie ukazane, toczyła się i nadal trwa dyskusja w odniesieniu do pierwotnego kolegium kanonickiego uformowanego na podgrodzium płockim.

S. Arnold w pracy „Początki biskupstwa płockiego w świetle falsyfikatów mogileńskich”,¹⁶ podobnie zresztą jak A. Bachulski,¹⁷ zajmuje się m.in. sprawą najwcześniejszych świątyń płockich. W interesującym nas przedmiocie na uwagę zasługuje hipoteza autora o identyfikacji kolegiaty NMP z katedrą w Płocku oraz o tym, iż pierwotne prezbiterium biskupa płockiego (czyli pierwotną kapitułę) stanowił konwent benedyktynów pod wezwaniem św. Wojciecha w Płocku¹⁸. A zatem, odmiennie w stosunku do opinii Zachorowskiego, charakter pierwotnej kapituły byłby nie świecki, lecz zakonny.

¹⁴ „[...] quo tempore institutum sit (capitulum), incertum est”. — Statuta Capituli Cathedralis Plocensis, 18 Novembris 1903 [b.m.w., b.r.w.], s. 1.

¹⁵ Dz. cyt., s. 37; Por. Ch. Dereine, Les chanoines réguliers en diocèse de Liège avant Saint Norbert, Bruxelles 1952 oraz Tenze, Vie commune, règle de S. Augustin et chanoines réguliers au XIe s., „Revue d'histoire ecclésiastique” 41 (1946) 365—406.

¹⁶ „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Płocku” 1 (1929) 18—19.

¹⁷ Założenie klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku. W: Księga Pamiątkowa ku uczczeniu XXV-letniej działalności naukowej prof. M. Handelsmana, Warszawa 1829, s. 64—65.

¹⁸ Początki biskupstwa płockiego w świetle falsyfikatów mogileńskich, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Płocku” 1 (1929) 18—19; Innego zdania w tej sprawie jest Cz. Deptuła. Zob. Kolegiata Najświętszej Marii Panny na Podgrodzium płockim. Próba nowego ujęcia zagadnienia, „Notatki Płockie” (1959) z. 11—12, s. 46—52; W. Mąkowski natomiast identyfikuje kolegiatę NMP z kolegiatą Św. Michała. Zob. A. J. Nowowiejski, Płock, monografia historyczna, Płock 1930, s. 184; Też samego zdania jest T. Żebrowski. Zob. Dzieje kolegiaty Św. Michała i szkoły kolegiackiej. W: Księga Pamiątkowa Zjazdu Małachowiaków, Płock [b.r.w.], s. 113—122.

W tej samej sprawie tj. ustalenia charakteru pierwszej kapituły biskupów płockich wypowiedział się M. Niwiński w obszernej recenzji z r. 1929, omawiającej dwie pozycje: zacytowane wyżej opracowanie Arnolda oraz pracę Potkańskiego na temat klasztoru benedyktynów w Mogilnie¹⁹. Autor recenzji polemizuje z Potkańskim, według którego uposażenie mazowieckie (tzw. zrab mazowiecki), na mocy falsyfikatu mogileńskiego z 1065 r., przypadło nie wprost Mogilnu, lecz klasztorowi benedyktynów w Czerwińsku. Ten to bowiem klasztor otrzymał właśnie misję chrystianizacji Mazowsza pełniąc przy tym rolę kapituły zakonnej wobec biskupów płockich do czasu przybycia do Czerwińska kanoników regularnych, którzy już takiej roli nie pełnili. Nie przyjmuje również Niwiński hipotezy Arnolda o tym, że opactwo benedyktyńskie Św. Wojciecha w Płocku powstało „w głąb XI w.” i że pozostało ono jako macierzyste w stosunku do opactwa w Mogilnie, które miałyby być założone dopiero w pierwszej połowie XII stulecia²⁰.

Na kanwie recenzji autor wyraża własny pogląd, iż pierwotne prezbiterium biskupa płockiego czyli pierwszą kapitułę w Płocku mogli stanowić mnisi benedyktyńscy wspomnianego opactwa Św. Wojciecha lub — ewentualnie — zakonnicy klasztoru Św. Magdaleny, usytuowanego na przedmieściach Płocka, który to klasztor, chwilowo, miał również obsadę benedyktyńską. Rozważając te dwie możliwości skłania się jednak do przyjęcia hipotezy, iż rola pierwotnego prezbiterium biskupiego przypadła w udziale raczej benedyktynom opactwa Św. Wojciecha z racji jego położenia na samym zamku płockim, w bliskim sąsiedztwie ówczesnej rezydencji biskupiej²¹.

W recenzji godna zauważenia jest także krytyka poglądów Stanisława Zachorowskiego, który, w cytowanym wyżej dziele, odrzuca dawniejszą teorię o istnieniu kapituł zakonnych w Polsce²². Tezę Zachorowskiego o tym, że kapituły polskie od samego początku miały charakter świecki zakwestionowali już Arnold i Bachulski, na których to autorów Niwiński powołuje się. Stwierdza, iż z reguły, istotnie, polskie kolegia kanonickie składały się z duchowieństwa diecezjalnego, lecz od tego pravidła mogły zaistnieć pewne wyjątki, spowodowane konkretnymi uwarunkowaniami historycznymi. Takie właśnie uwarunkowania, zdaniem Niwińskiego, powstały właśnie na Mazowszu, gdzie na przełomie XI i XII wieku dominował konserwatyzm i pogaństwo. W związku zaś z tym ksiądz, przed zaprowadzeniem właściwej organizacji kościelnej, byli poniekąd zmuszeni przygotować odpowiedni ku temu grunt poprzez misje, do prowadzenia których nie nadawał się wówczas kler świecki. W takiej sytuacji

¹⁹ Rec.: K. Potkański, O założeniu i uposażeniu klasztoru w Mogilnie. Pisma pośmiertne, t. 2, Kraków 1924, s. 176—208 oraz S. Arnold, Początki biskupstwa płockiego w świetle falsyfikatów mogileńskich, „Roczniki Tow. Nauk. w Płocku” 1 (1929) 18—19, „Kwartalnik Historyczny” 43 (1929) t. 1, s. 419—429.

²⁰ Rec. cyt., s. 420—421; Według Niwińskiego i Potkańskiego opactwo w Mogilnie pochodzi zapewne z czasów Bolesława Śmiałego. Zob. Tamże, s. 421.

²¹ Tamże, s. 424, przyp. 1.

²² Zob. S. Zachorowski, dz. cyt., s. 37.

nieodzowny był tu udział duchowieństwa zakonnego²³. Na poparcie swego twierdzenia ucieka się autor do innego jeszcze argumentu; stwierdza mianowicie, że jedynie w Płocku spotyka się ślady „pewnego rodzaju wspólnoty uposażeniowej między biskupstwem a kapitułą z jednej a klasztorami benedyktyńskimi z drugiej strony”. Dowodem tego jest falsyfikat mogileński z r. 1065, łączący w sobie uposażenie klasztoru oraz uposażenie biskupie czy też raczej kapitulne. Nadto widać wyraźnie pewne punkty styczności pomiędzy późniejszymi dobrami zakonu benedyktynów a posiadłościami kolegium kanoników płockich. Wymownym tego przykładem jest fakt posiadania przez kapitułę płocką, w drugiej połowie XII w., kościoła Św. Benedykta w Radziwiu, którego tytuł dobitnie wskazuje na jego pierwotne pochodzenie benedyktyńskie²⁴. Tak więc, zdecydowanie podkreśla w swojej argumentacji Niwiński, zachodził ścisły i przy tym wielopłaszczyznowy związek pomiędzy benedyktynami płockimi a tamtejszym biskupstwem. Autor zatem, starając się skorygować Zachorowskiego, odrzuca hipotezę o świeckim charakterze pierwszej kapituły płockiej i utrzymuje, iż przytoczone przez siebie argumenty wskazują na jej charakter zakonny, benedyktyński. Próbując ustalić datę rozpoczęcia pełnienia przez benedyktynów funkcji kapituły Niwiński snuje tylko przypuszczenie, iż nastąpiło to jeszcze przed r. 1124. Poza tym precyzuje, iż opat benedyktynów płockich był zarazem biskupem, zaś kościół opacki zastępował nie istniejącą jeszcze wówczas katedrę²⁵. Kapituła świecka mogła dopiero powstać po ugruntowaniu się na Mazowszu chrześcijaństwa oraz po wybudowaniu w mieście biskupim świątyni katedralnej. Gdy chodzi o to ostatnie stwierdzenie, autor powołuje się na analogię z tego rodzaju faktami mającymi miejsce na Zachodzie Europy. Tam właśnie budowa katedr stanowiła początek procesu rozdziału kapituł świeckich od zakonnych. W odniesieniu do Płocka, konkluduje Niwiński, benedyktyni nie pozostawiali długo prezbiterium biskupim, był to raczej okres krótki i przejściowy. Zapewne bowiem jeszcze przed konsekracją katedry (1144) kapituła przybrała charakter świecki. Miałoby to więc miejsce za biskupa Aleksandra z Malonne²⁶.

Nie wdając się — zgodnie z założeniem — w ocenę merytoryczną zreferowanej recenzji wypada chyba zdecydowanie podkreślić, iż w przedmiocie powstania i początków kapituły płockiej Niwiński wniósł ogromnie dużo.

W r. 1930 ukazał się artykuł Z. Kozłowskiej-Budkowej dotyczący sprawy dwóch cudów mających miejsce w katedrze płockiej w r. 1148²⁷.

²³ Rec. cyt., s. 424.

²⁴ Tamże, s. 424—425.

²⁵ Byłyby więc to czasy panowania biskupa Szymona (1104—1129), poprzednika Aleksandra z Malonne (1129—1156).

²⁶ Tamże, s. 425.

²⁷ Płockie zapiski o cudach z r. 1148, „Kwartalnik Historyczny” 44 (1930) t. 1, s. 341—348.

Publikacja ta transumuje opis „cudów płockich” i zawiera interesujący doń komentarz. W opisie pierwszego cudu, pod datą 15 sierpnia wyżej wymienionego roku, występuje imię kustosa płockiego Azo, zaś w tekście relacjonującym drugie wydarzenie z tego samego roku — imię scholara (lub scholastyka) Zachariasza²⁸. Autorka przypomina w swoim komentarzu, że wspomniane imię Azo spotyka się również w księdze brackiej opactwa lubińskiego. Sądzi, że chodzi w obydwu wypadkach o jedną i tę samą osobę: kustosa kapituły płockiej. Uzasadnia swoje przypuszczenie tym, że zakonnicy lubińscy wywodzili się z klasztoru św. Jakuba w Liège lub też z opactwa w Gembloux i że przyjaźnili się oni z kustoszem płockim Azo. Ten ostatni moment nasuwa autorce domniemanie o leodyjskim pochodzeniu prałata Azo, które to imię spotykało się wówczas często w Liège. To właśnie kustosa Azo Kozłowska-Budkowa uważa za autora opisu obydwu wspomnianych cudów płockich. Dopatruje się m.in. i w charakterze pisma domniemanego autora jego pochodzenia z jakiejś szkoły zachodniej. A zatem referowana publikacja prezentuje interesujące hipotezy dotyczące pochodzenia jednego z pierwszych prałatów kapituły płockiej, co z kolei rzuca niemałe światło na problem składu osobowego tegoż kolegium w początkach XII stulecia. Gdy chodzi zaś o imię Zachariasza („scholaris Zacharyas”), to autorka skłonna jest sądzić, iż należy tu upatrywać nie tyle prałata — scholastyka ówczesnej kapituły płockiej, jak to przyjmuje Ptaśnik, ile raczej jakiegoś chłopca — ucznia, scholara²⁹.

Początkom kapituły płockiej, jak również dalszym jej dziejom, stosunkowo dużo miejsca poświęcił A. J. Nowowiejski³⁰ przy współpracy W. Mąkowskiego, wspomnianego już badacza dziejów diecezji płockiej. Autor monografii „Płock” nie zamierza rozpatrywać wnikliwie trudnej — jak już można się było zorientować — kwestii powstania kapituły, zaczyna bowiem od stwierdzenia, iż w r. 1129 występuje w źródłach imię Roberta, kanonika płockiego,³¹ a w r. 1148 — imię wspomnianego nieco wyżej kustosa Azo. Nadmienia jedynie, że „prawdopodobnie biskup Aleksander zorganizował kapitułę płocką *iuxta regulam S. Augustini*, a na jej czele stał brat jego, Walter, potem organizator kapituły w Malonne, a wreszcie

²⁸ Chodzi tu o cudowne uzdrowienie dziewczęcia imieniem Wojucha oraz o cud ocalenia relikwii Świętych. Zob. Tamże, s. 342.

²⁹ Tamże, s. 342—347. Zob. J. Ostrowski, Aleksander biskup płocki, „Miesięcznik Pastorski Płocki” 18 (1923) 14—17

³⁰ Kapituła bazyliki katedralnej. W: Płock, monografia historyczna, Płock 1930, s. 180, 328—355 oraz 482—484.

³¹ Jest to pierwsza wzmianka źródłowa o konkretnym kanoniku kapituły płockiej (Długosz wzmiankuje o kapitule z lat wcześniejszych nie operując wszakże imionami), wielokrotnie przytaczana przez późniejszych badaczy początków kolegium kapitulnego w Płocku. Jest ona zaczerpnięta z Kalendarza Krakowskiego i brzmi następująco: „Simon episcopus Ploczensis obiit. Robertus canonicus obiit Ploczen. MC vicesimo nono”. — Zbiór ogólny przywilejów i spominków Mazowieckich. W: Codex Diplomaticus Masoviae, t. 1, Warszawa 1919, s. 38; Zob. również Kalendarz Krakowski. W: Pomniki Dziejowe Polski (wyd. A. Bielowski), t. 2, Warszawa 1961, s. 921, nr 20; Por. Tenże, Zarys dziejów diecezji płockiej, Płock 1976, s. 30.

biskup wrocławski”³². W innym miejscu swojej pracy autor, omawiając dzieje opactwa benedyktynów w Płocku, powraca do spraw związanych z początkami kapituły wyrażając opinię, iż to właśnie mnisi benedyktyńscy, rezydujący na zamku płockim, „stanowili pierwotne prezbiterium biskupie czyli kapitułę, zanim przekształcił ją podług reguły św. Augustyna przed r. 1144 biskup Aleksander”³³. Tak więc Nowowiejski idzie za opinią Arnolda i Niwińskiego utrzymując, że pierwotnie kapituła nosiła znamię prezbiterium zakonnego. Nie przytacza jednak terminu uformowania się tego kolegium ograniczając się tylko do stwierdzenia, że benedyktyni mogli już przybyć do Płocka pod koniec X lub w początkach XI w.³⁴ Początków zaś sekularyzacji kapituły zakonnej dopatruje się wyraźnie w czasach Aleksandra i to przed rokiem konsekracji płockiej świątyni katedralnej.

W dalszym ciągu swego opracowania autor omawia — w zarysie — skład kapituły do XX w., a następnie, również w formie szkicu, porusza następujące zagadnienia: uposażenie kapituły, prowizja kanoniczna, statuty kapitulne, posiedzenia kapituły, pieczęć kapitulna, strój kanoników, majątek poszczególnych prebend, domy (tzw. kurie) kanonickie. Jako niezwykle cenny wkład opracowania w dzieło badań nad kapitułą należy przyjąć chronologiczny wykaz prepozytów płockich, sporządzony przez W. Mąkowskiego. Obejmuje on 69 nazwisk i doprowadzony jest do r. 1927³⁵. Warto nadmienić, iż jako pierwszego na liście Mąkowski umieścił Stefana, zaznaczając, że chodzi tu o późniejszego biskupa płockiego³⁶.

W sumie, praca Nowowiejskiego i Mąkowskiego, podobnie jak omówione wyżej opracowanie Chodyńskiego, podając dość obszerny zarys wiadomości o kapitule, stanowi pożyteczny wkład — o charakterze encyklopedycznym — w dziedzinę badań nad interesującą nas instytucją. Obydwie jednak prace posiadają ten sam mankament: nie odwołują się, poza sporadycznymi wypadkami, do odnośnego materiału źródłowego.

Za cenne studium odnoszące się m.in. do problematyki kapituły katedralnej płockiej, a ściśle do kwestii formowania się tej korporacji, należy uznać opracowanie M. Gębarowicza pt. „Mogilno—Płock—Czerwińsk”, Lwów 1935. Praca poświęcona jest w zasadzie historii benedyktynów w Polsce i na Mazowszu. Gdy chodzi o interesujący nas Płock, zdaniem uczonego, miasto to stanowiło część uposażenia opactwa benedyktyńskiego na grodzie łączycyckim, założonego — prawdopodobnie — przez Bolesława Chrobrego. Autor rozpatruje wnikliwie wcale niełatwą kwestię począt-

³² Dz. cyt., s. 328; Zob. T. Silnicki, *Dzieje i ustrój Kościoła Katolickiego na Śląsku do końca XIV w.*, Warszawa 1953, s. 35—42.

³³ Dz. cyt., s. 541—542.

³⁴ Tamże, s. 539.

³⁵ Tamże, s. 353—355.

³⁶ Opracowany przez T. Żebrowskiego wykaz biskupów płockich, jako datę objęcia przez Stefana rządów w diecezji płockiej podaje r. 1089. Zob. *Rocznik Diecezji Płockiej*, Płock 1966, s. 20.

ków kościoła Św. Wawrzyńca w Płocku oraz wzniesionej przez biskupa Aleksandra katedry. Dochodzi tutaj do wniosku, że „antiquum oratorium” wspomnianej katedry, o którym wzmiankuje opis cudów biskupa Wenera, stanowi pozostałość dawnego kościoła, zbudowanego — być może — przez samego Władysława Hermana. Pozostałość ta — to właśnie dawny kościół Św. Wawrzyńca, który wymienia falsyfikat mogileński z 1065 r., mówiąc m.in. o uposażeniu Mogilna na Mazowszu³⁷. Omawiając następnie sprawę stosunku Mogilna do benedyktynów na Mazowszu autor zaznacza, że benedyktyńskie opactwo Św. Wojciecha na zamku płockim zostało najprawdopodobniej założone przez Bolesława Krzywoustego, a w każdym razie miało to miejsce w latach: 1079—1150³⁸. Nadto, w interesującej nas problematyce nie do przeoczenia pozostaje hipoteza Gębarowicza o tym, że Radziwie, jako wieś grodu płockiego, wchodziła w skład uposażenia opactwa łęczyckiego od chwili jej założenia i że duchowni kościoła Św. Benedykta w Radziwiu spełniali, być może, posługi religijne w kaplicy grodowej w Płocku. Dopiero w czasach Bolesława Śmiałego, gdy erygowano biskupstwo płockie, kościół Św. Wawrzyńca został oddany benedyktynom z Mogilna³⁹. Co się zaś tyczy charakteru pierwszej kapituły w Płocku, to autor, idąc wyraźnie za opinią Zachorowskiego, nie dostrzega żadnych przesłanek, które by przemawiały za istnieniem kapituł zakonnych w Polsce w ogóle, w szczególności w Płocku. Przeciwnie, opis pogrzebu Hermana, zawarty w Kronice Galla („[...] cuius exequias quinque diebus in urbe Plocensi c u m c a p e l l a n i s celebrando [...]”) — II, c. 21. W: Monumenta Poloniae Historica, t. 1, s. 443) oraz wzmianka tegoż kronikarza o napadzie Pomorzana na Mazowsze („[...] Symon, illius regionis praesul, oves suas... c u m s u i s c l e r i c i s, infulis indutus sacerdotalibus sequebatur [...]” — dz. cyt., II, c. 45, s. 459) wskazywałyby, iż pierwotnie duchowieństwo katedralne było świeckie⁴⁰. Przy takim założeniu pewne byłoby to, że kapituła istniała za rządów Władysława Hermana (1079—1102). Sam jednak autor nie rozstrzyga tej trudnej dla badaczy kwestii ustalenia dokładnej daty powstania wymienionego kolegium.

Nie zamierzał jej również rozstrzygać S. Librowski w swojej pracy na temat kapituły katedralnej we Włocławku⁴¹. Uczony ten przyjmuje, że kapituły polskie powstawały w takiej kolejności i porządku, w jakim powstawały diecezje lub rezydencje biskupie. Podaje więc następującą kolejność w powstawaniu najwcześniejszych kapituł: poznańska, gnieźnieńska, krakowska, wrocławska, kruszwicka, płocka, włocławska⁴². Kapituła płoc-

³⁷ M. Gębarowicz, Mogilno — Płock — Czerwińsk. Studia nad organizacją Kościoła na Mazowszu w XI i XII w., Lwów 1935, s. 117—125; Zob. W. H. Gawarecki, Groby królów polskich w Płocku, Warszawa 1827.

³⁸ Dz. cyt., s. 129—132; Por. J. Żalaszowski, Jus Regni Poloniae, t. 1. Poznań 1699, s. 885 (autor podaje, że opactwo Św. Wojciecha w Płocku założył biskup Wit: 1180—1201).

³⁹ Dz. cyt., s. 135—136.

⁴⁰ Tamże, s. 136, przyp. 55.

⁴¹ Kapituła katedralna włocławska, Warszawa 1940.

⁴² Tamże, s. 16.

ka byłyby więc wcześniejsza od włocławskiej. Nasuwa się przeto pytanie: kiedy erygowana została ta ostatnia? Librowski twierdzi, że powstała ona pomiędzy r. 1148 a r. 1161⁴³. Z powyższego zatem można by wnosić, że kolegium kanoników płockich powstało przed r. 1148.

Wzmiankę o pierwotnym charakterze kapituły znajdujemy w pracy R. Cjeśli. Przyjmuje on, iż po erygowaniu biskupstwa w Płocku zjawili się w tym mieście benedyktyni skupieni przy kościele Św. Wawrzyńca, która to świątynia zastępowała nie istniejącą jeszcze katedrę. Autor sądzi, iż to właśnie wspomniani zakonnicy tworzyli pierwotną kapitułę, którą z kolei sekularyzował biskup Aleksander w związku z konsekracją, w r. 1144, wybudowanej przezeń katedry⁴⁴.

Józef Szymański omawiając stan badań nad dziejami kapituł polskich do r. 1960⁴⁵ uwzględnia także kapitułę płocką. Wspomina mianowicie, że instytucja ta „otrzymała cztery opracowania i wszystkie dotyczą połowy XII w.”⁴⁶. Wypada tutaj sprecyzować, że opracowania te, cytowane imiennie w artykule, odnoszą się nie tyle do samej kapituły, ile raczej do katedry płockiej lub biblioteki kapitulnej⁴⁷. Owe pozycje, na które powołuje się Szymański, zostały przez niego ocenione jako poprawne pod względem metodycznym. Wyraża jednak zastrzeżenie, że wszystkie cztery dotyczą jednego tylko, wspomnianego wyżej, okresu. Ze sformułowań autora, oceniającego pokrótce także badania Cz. Deptuły, o których niżej będzie mowa, wynika, że jest on zdania, że pierwotnie istniała w Płocku kapituła zakonna, benedyktyńska, sekularyzowana następnie jeszcze w czasach Władysława Hermana⁴⁸. Aczkolwiek autor przedstawił w swoim artykule tylko stan badań nad naszą kapitułą na przestrzeni lat 1945—1960, to jednak dużą tu jego zasługą jest to, iż *expressis verbis* poruszył problematykę tej instytucji oraz dał wyraz zachęcie do dalszych w tej dziedzinie dociekań stwierdzając m.in., iż „problematyka płocka stoi otworem”⁴⁹.

O początkach kapituły znajdujemy wzmianki w opublikowanych badaniach W. Abrahama⁵⁰. Uczony nie podejmuje problematyki erekcji kole-

⁴³ Tamże, s. 13; Gdy chodzi o datę powstania kapituły kruszwickiej, poprzedzającej czasowo płocką, to wiąże się ona najprawdopodobniej z datą erekcji diecezji kujawskiej. Zaś ta ostatnia została przypuszczalnie erygowana ok. r. 1015. Zob. Tamże, s. 4; W świetle więc chronologii Librowskiego kapituła płocka nie mogła powstać przed r. 1015, co wydaje się czymś oczywistym zważywszy, że biskupstwo płockie erygowano dopiero w r. 1075.

⁴⁴ R. Cieśla, Płock. Powstanie i rozwój miasta. Płock 1957, s. 6.

⁴⁵ Piętnaście lat badań nad dziejami polskich kapituł katedralnych i kolegiackich (1945—1960), „Zeszyty Naukowe KUL” 5 (1962) nr 1, s. 89—115.

⁴⁶ Tamże, s. 99.

⁴⁷ Szymański przytacza tu następujące pozycje: Z. Świerkowski, Dwunastowieczna katedra w Płocku, „Ochrona Zabytków” 5 (1952) 174—189; W. Łuszczkiewicz, Dwa zagubione pomniki naszej romańszczyzny w Płocku i Jędrzejowie, „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki (AU)” 5 (1896) 222—228; J. Białostocki, Harfa Dawida i młot Tubalkina, Miniatura biblii płockiej. Próba interpretacji, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 11 (1949) 168—178; Z. Obertyński, Fletnia Jubala i młotki Pitagorasa, „Biuletyn Historii Sztuki” 18 (1956) 457—463.

⁴⁸ Art. cyt., s. 100.

⁴⁹ Tamże, s. 111.

⁵⁰ Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII, Poznań 1962.

gium kapitulnego, przyjmuje jedynie, że zostało ono najprawdopodobniej zorganizowane przez biskupa Aleksandra z okazji konsekracji katedry (1144)⁵¹. Poza tym wzmiankuje o istnieniu z pewnością w kapitule urzędu proboszcza-prepozyta w r. 1187 oraz o tym, że w r. 1207 w skład korporacji wchodziło 5 prałatów i 10 kanoników⁵². W stwierdzeniu, że urząd prepozyta powstał pod wpływem reguły benedyktyńskiej, kryje się, być może, przekonanie autora, iż pierwotne prezbiterium biskupie rekrutowało się właśnie z mnichów benedyktyńskich⁵³.

Do problematyki początkowych dziejów kapituły w Płocku nawiązał także S. Trawkowski⁵⁴. Zajmując się sprawą wykupu w r. 1299 dwunastu tabern kapitulnych autor utrzymuje, iż stanowiły one własność kapituły już w końcu XI lub na początku XII stulecia. Kapituła, zdaniem Trawkowskiego, liczyła pierwotnie 12 osób, który to skład ustalił Bolesław Śmiały, za niego bowiem właśnie doszło do utworzenia kolegium kanonicznego. Wydaje się, iż powyższa hipoteza zasługuje na szczególne zauważenie, gdyż odnosi się wprost do problemu powstania kapituły oraz jej pierwotnego składu osobowego. Tej ostatniej sprawy nie poruszał przed Trawkowskim żaden badacz. Godne odnotowania jest poza tym przypuszczenie zawarte w publikacji o tym, że Bolesław Śmiały zapewnił także nowo powstałej kapitule podstawę majątkową⁵⁵. A zatem, w świetle powyższego, początków kapituły, składającej się z 12 członków, należy upatrywać w końcu XI wieku.

Trawkowski przyjmuje poza tym możliwość podwojenia się pierwotnego składu kolegium w latach sześćdziesiątych XII w. sądząc, że okazją ku temu mogło być uroczyste złożenie relikwii św. św. Zygmunta i Henryka w katedrze płockiej⁵⁶. Nawiązując do pierwotnego składu korporacji kanonicznej autor zaznacza, iż za biskupa Aleksandra składała się ona głównie z obcokrajowców. Z tego zaś założenia wyprowadza wniosek, że kapituła płocka pozostawała w znacznej mierze zależna zarówno od biskupa, jak i od księcia. Ta wyjątkowa zależność kapituły, utrzymująca się jeszcze w połowie XII wieku, była znacznie większa niż w innych, ówczesnych kapitułach polskich⁵⁷. I to więc stwierdzenie zasługuje na baczną uwagę w dalszych badaniach.

Opracowanie Trawkowskiego z powodu podkreślonych wyżej momentów wypada uznać za bardzo cenne, wnoszące wiele nowych elementów do interesującej nas problematyki.

Również dużej wagi w tym względzie jest publikacja J. Płochy na

⁵¹ Tamże, s. 181.

⁵² Tamże, s. 182—183.

⁵³ Tamże, s. 183; Autor zaznacza, iż pierwszą godnością była dziekana. Zob. Tamże.

⁵⁴ Taberny płockie na przełomie XI i XII wieku, „Przegląd Historyczny” 53 (1962) z. 4, s. 731—744.

⁵⁵ Tamże, s. 739.

⁵⁶ Tamże, s. 737; Zob. także s. 735.

⁵⁷ Tamże, s. 736.

temat opactwa benedyktynów w Mogilnie⁵⁸. Snując interesujące wywody o genezie opactwa mogileńskiego autor wyraża pogląd, że klasztor ten, powstały w r. 1065 z inicjatywy Bolesława Śmiałego, posiadał już — najprawdopodobniej — w XI stuleciu kościół Św. Wawrzyńca w Płocku⁵⁹. Przestał zaś ów kościół istnieć prawdopodobnie w w. XIII⁶⁰. Poza tym Płocka wysuwa przypuszczenie, iż klasztor mogileński mógł prowadzić akcję misyjną na Mazowszu, m.in. poprzez opactwo Św. Wojciecha w Płocku. Praca misyjna benedyktynów tego opactwa, po powstaniu biskupstwa płockiego, przyczyniła się do nawiązania bliższych kontaktów — przynajmniej na jakiś czas — pomiędzy biskupem a leżącym w pobliżu jego rezydencji wymienionym opactwem. Za Mąkowskim, Bachulskim i Niwińskim autor wysuwa hipotezę, iż to właśnie konwent benedyktyński św. Wojciecha „mógł najłatwiej stanowić pierwotne prezbiterium biskupie”⁶¹. Zdaniem autora, hipoteza ta znajduje potwierdzenie m.in. w fakcie posiadania przez kapitułę płocką w r. 1187 kościoła Św. Benedykta w Radziwiu⁶². Wyklucza natomiast uczony tę ewentualność, by odległy od Płocka klasztor w Mogilnie — poprzez swoją filię Św. Wawrzyńca w Płocku — mógł konstytuować prezbiterium biskupa płockiego. Kościół Św. Wawrzyńca był zresztą niewielki i nie skupiał większej ilości zakonników. Biskupowi nie wypadało pominąć tu znacznie większego opactwa Św. Wojciecha, które ponadto w Płocku wzięło swój początek wcześniej. To właśnie klasztor Św. Wojciecha, niezależny od Mogilna, mógł nawiązać z nim kontakt poprzez pośrednictwo filii mogileńskiej tj. płockiego kościoła Św. Wawrzyńca⁶³.

Podsumowując wywody Płocki należy stwierdzić, że autor ten opowiada się za charakterem benedyktyńskim pierwotnej kapituły łączącej jej powstanie z erekcją biskupstwa płockiego. Początek zatem kolegium przypadłby na rok 1075.

Praca L. Grabowskiego na temat katedry płockiej⁶⁴ wzmiankuje jedynie o kapitule. Autor sądzi, iż niewielkie oratorium Św. Wawrzyńca (i Św. Wincentego) z pewnością mogło służyć — do czasu wzniesienia w Płocku pierwszej katedry — jako kościół niejako prokatedralny. Nie wysuwa jednak w związku z tym wyraźnej hipotezy, iż to właśnie benedyktyni tego oratorium stali się pierwszym senatem biskupa płockiego. Wydaje się, że

⁵⁸ Najdawniejsze dzieje opactwa benedyktynów w Mogilnie, Wrocław—Warszawa—Kraków 1969.

⁵⁹ Tamże, s. 22 oraz 62—64; Por. K. Maleczyński, Bolesław Krzywousty, Kraków [b.r.w.], s. 262; Z. Kozłowska-Budkowa, Który Bolesław? W: Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin, Warszawa 1960, s. 85—86; S. Arnold, Początki biskupstwa płockiego w świetle falsyfikatów mogileńskich, „Roczniki Tow. Nauk. w Płocku” 1 (1929) 20 i 22; W. Szafranski, Archeologiczne badania wykopaliskowe na płockim Wzgórzu Tumskim w r. 1963, „Notatki Płockie” 26 (1963) 2—5.

⁶⁰ Dz. cyt., s. 86.

⁶¹ Tamże, s. 186.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże, s. 186—187.

⁶⁴ Katedra płocka, jej dzieje i zabytki, Płock 1970; Por. K. Askanas, Sztuka Płocka, Płock 1974, s. 14—15.

skłania się raczej do przyjęcia opinii, według której kapituła rezydowała przy katedrze, a nie przy wspomnianym oratorium⁶⁵. Gdy zaś chodzi o czas powstania kolegium kanonickiego, Grabowski sądzi, iż pierwszy biskup płocki Stefan (o którym wiemy ze źródeł), zarządzający diecezją w latach 1089—1099, został wybrany na to stanowisko z grona kapituły, ta ostatnia więc musiała istnieć przed rozpoczęciem jego rządów⁶⁶.

Problematyką początków kapituły płockiej zajął się w dwóch publikacjach T. Żebrowski⁶⁷. Zagadnienie to autor omawia na tle panujących na Mazowszu w XI wieku stosunków polityczno-religijnych. Przyjmuje, że Mazowszanie zostali wcześniej objęci chrystianizacją, terminem *a quo* byłby tu przełom X i XI w. Ta jednak dzielnica Polski była wówczas mniej chrześcijańska od pozostałych regionów państwa Piastów. Panował tu wszakże, podczas reakcji pogańskiej, większy niż gdzie indziej spokój. Ta okoliczność umożliwiało prawdopodobnie znalezienie w Płocku schronienia benedyktynom z Trzemeszna i z Łęczycy. Po klęsce Masława w r. 1047 wspomniani mnisi powrócili do swoich macierzystych opactw, lecz część z nich — najprawdopodobniej — pozostała na Mazowszu prowadząc tu pracę misyjną wśród miejscowej ludności. Przybyli do Płocka benedyktyni z Trzemeszna osiedli przy istniejącym od czasów Chrobrego, prawdopodobnie murowanym, kościele Św. Wawrzyńca, usytuowanym na zamku płockim⁶⁸. W świetle powyższego, autor utrzymuje, iż pierwotnym prezbiterium biskupa płockiego byli zakonnicy⁶⁹. Ma tu z pewnością na myśli wzmiankowanych benedyktynów rezydujących przy kościele Św. Wawrzyńca. Zaś kapituła świecka, która zastąpiła z czasem mnichów, złożona z pięciu lub sześciu prałatów (prepozyta, dziekana, archidiacona, scholastyka „i być może kustosza”) oraz „przynajmniej z dziesięcioma kanonikami”, uformowała się na przełomie XI i XII stulecia⁷⁰.

Poza kwestią początków kapituły autor zajął się także szkicowym omówieniem jej składu osobowego na przestrzeni lat do XX w., uposażeniem, posiedzeniami, prowizją kanoniczną prałatur i kanonii oraz rolą kolegium kapitulnego w diecezji⁷¹.

Należy podkreślić, iż ogromnym walorem obydwu prac zaprezentowanych przez Żebrowskiego jest przedstawienie problematyki powstania i po-

⁶⁵ Dz. cyt., s. 12—14.

⁶⁶ Tamże, s. 14; Gdy chodzi o przybycie benedyktynów do Płocka, autor przypuszcza, iż mogło to nastąpić w pierwszych latach chrystianizacji kraju, w związku z przybyciem do Polski, w r. 1007, przyjaciela Bolesława Chrobrego, benedyktyna św. Brunona z Kwerfurtu. Nie wyklucza także możliwości, że w Płocku, w r. 1037, schronili się benedyktyni z Trzemeszna podczas reakcji pogańskiej. Zob. Tamże, s. 11.

⁶⁷ Początki Diecezji Płockiej oraz Zarys dziejów Diecezji Płockiej.

⁶⁸ Początki Diecezji Płockiej, s. 12—26; Zob. W. Kętrzyński, Założenie i wyposażenie biskupstwa płockiego, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 14 (1886) 385—392; Por. J. Płocha, dz. cyt., s. 11.

⁶⁹ Zarys dziejów Diecezji Płockiej, s. 40.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże, s. 40—44; Zob. Tenże, Stolica książąt mazowieckich i płockich w latach 1138—1495. W: Dzieje Płocka, Płock 1973, s. 59—109.

czątków kapituły na szeroko uwzględnionym tle ogólnopolitycznych oraz ogólnokościelnych stosunków panujących w XI i XII w. na Mazowszu.

W. Szafrąński, kierujący od kilkunastu lat badaniami archeologicznymi w Płocku, porusza także, aczkolwiek marginalnie, interesujący nas przedmiot. Przyjmując, że biskupstwo mazowieckie powstało w r. 1075 autor sugeruje opinię, że najdawniejsze otoczenie biskupa przy kościele katedralnym stanowili benedyktyni rezydujący przy wzmiankowanym już wielokrotnie kościele Św. Wawrzyńca, dokąd przybyli z Mogilna⁷².

Za interesujące i wiele wnoszące do sprawy ustalenia charakteru pierwotnego prezbiterium biskupiego należy uznać studium T. Lalika,⁷³ poświęcone m.in. sprawom Mazowsza i Płocka. Przyjmuje w nim, że biskupstwo płockie zostało powołane do życia najpóźniej za panowania Bolesława Śmiałego. W chrystianizacji terenów przyszłej diecezji płockiej dużą rolę odegrali benedyktyni, podobnie zresztą jak w uchrześcijananiu całej Polski przeddzielnicowej. Autor wiąże ten fakt ze słabością ówczesnego duchowieństwa świeckiego, które w życiu religijnym ustępowało mnichom benedyktyńskim. Myślą Kazimierza Odnowiciela, którą realizował Bolesław Śmiały, było tworzenie w każdej diecezji konwentów benedyktyńskich, które przyczyniłyby się do reorganizacji Kościoła Polskiego⁷⁴. Na Mazowszu taka rola przypadła opactwu Św. Wojciecha, które powstało w XI w., na podgrodzium płockim. „Czarni mnisi” dotarli tutaj prawdopodobnie z Mogilna, gdzie opactwo ufundował — w r. 1065 — Bolesław Śmiały⁷⁵. To właśnie kościół Św. Wojciecha uważa autor za pierwotną świątynię benedyktynów w Płocku⁷⁶. Jakkolwiek Lalik nie wypowiada się tutaj na temat charakteru pierwotnej kapituły, to z wyżej zasygnalizowanych przesłanek można chyba wnosić, że opowiada się za jej pierwotnym charakterem benedyktyńskim⁷⁷.

W przeciwieństwie do Lalika, B. Kürbisówna reprezentuje inną opinię na temat pierwotnego kościoła benedyktynów w Płocku. Wskazuje tu mianowicie nie na kościół Św. Wojciecha, lecz na świątynię Św. Wawrzyńca przyjmując, że zakonnicy przybyli tutaj z Mogilna. Co więcej, autorka stawia hipotezę, że to właśnie benedyktyni z kościoła Św. Wawrzyńca sta-

⁷² Początki i rozwój grodu i ośrodka miejskiego do roku 1138. W: *Dzieje Płocka*, Płock 1973, s. 44—45; Zob. także tegoż autora: *Wyniki archeologicznych badań wykopaliskowych w Płocku w r. 1960*, „*Notatki Płockie*” 17—18 (1960) 41—43; *Początki Płocka*, Płock 1965, *passim*; *Palatinum Chrobrego rewelacją wykopalisk płockich*, „*Notatki Płockie*” 41 (1967) 19—32; *Dwie wczesnośredniowieczne budowle pałacowe w Płocku*, Berlin 1969, *passim*.

⁷³ *Odbudowa Państwa i Kościoła w XI wieku*. W: *Polska pierwszych Piastów. Państwo — społeczeństwo — kultura*, Warszawa 1974, s. 199—222; Zob. Tenże, *Początki kapituły wiślickiej na tle kształtowania się kolegiat polskich w XII w.* W: *Odkrycia w Wiślicy*, Warszawa 1963, s. 170—186.

⁷⁴ Tamże, s. 213—215.

⁷⁵ Tamże, s. 216—219.

⁷⁶ *Spółczeństwo i Państwo w drugiej połowie XI i pierwszej połowie XII wieku*. W: *Polska pierwszych Piastów* [...], s. 263.

⁷⁷ Zob. Tamże, s. 263—264.

nowili najdawniejsze otoczenie biskupa przy katedrze⁷⁸. Tak więc pierwotny charakter kapituły byłby zakonny. Usunięcie z kolegium kapitulnego benedyktynów następowało, zdaniem autorki, stopniowo, a definitywnie zakończyło się zapewne dopiero wówczas, gdy biskup Aleksander, z okazji konsekracji nowej katedry, dokonał reorganizacji kapituły⁷⁹. W poglądach zatem Kūrbisówny można wyraźnie dopatrzeć się przyjęcia potrójnej fazy początkowych dziejów kapituły: kapituły zakonnej, mieszanej, a następnie świeckiej.

W rzędzie prac dotyczących powstania i początkowych dziejów korporacji kanoników płockich ze szczególną uwagą należy odnotować publikacje Cz. Deptuły⁸⁰. Poruszając problem charakteru pierwotnej kapituły autor wiąże tę sprawę z misją benedyktów z Mogilna, jaką pełnili na Mazowszu. Tym ostatnim przypisuje istotną rolę w chrystianizacji ziemi mazowieckiej⁸¹. To właśnie na gruncie przygotowanym przez mogileńską służbę duszpasterską zostały stworzone warunki dla zaprowadzenia na Mazowszu normalnej organizacji kościelnej. Misja więc chrystianizacji tego regionu, prowadzona przez zakonników opactwa z Mogilna, poprzedziła erekcję biskupstwa mazowieckiego ze stolicą w Płocku i przypadła na lata 1060—1075. Wynikiem tego rodzaju stwierdzeń jest hipoteza autora: pierwotne prezbiterium biskupa płockiego stanowili właśnie benedyktyni, wywodzący się z macierzystego opactwa mogileńskiego. Ta pierwsza kapituła biskupia powstała po r. 1075, jej zaś rezydencją był kościół Św. Wawrzyńca⁸². Wspomniana kapituła zakonna istniała jednak bardzo krótko, jako twór wybitnie przejściowy. Zakonnicy bowiem odeszli z kolegium kapitulnego przed r. 1102⁸³. Zostali zastąpieni przez kler świecki od samego początku XII stulecia, niewątpliwie za Władysława Hermana tj. w latach 1079—1102. Przypadałoby to zatem na czas zasiadania na stolicy biskupiej

⁷⁸ Najstarsze dokumenty opactwa benedyktynów w Mogilnie (XI—XII w.), „Studia Źródłoznawcze” 13 (1968) 58.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Kolegiata Najświętszej Marii Panny na podgrodzium płockim. Próba nowego ujęcia zagadnienia, „Notatki Płockie” (1959) z. 11—12, s. 46—52; Zagadnienie początków kolegiaty Św. Michała w Płocku, „Notatki Płockie” (1959) s. 13—14, s. 36—44; Krąg kościelny płocki w połowie XII wieku, „Roczniki Humanistyczne” 8 (1959) z. 2, s. 5—112; Płock kościelny u progu reform XIII wieku. Biskup Lupus i jego czasy, „Roczniki Humanistyczne” 21 (1973) z. 2, s. 43—90; Kościół Płocki w XVII wieku, „Studia Płockie” 3 (1975) 67—84; Zob. również tegoż autora: Niektóre aspekty stosunków Polski z cesarstwem w wieku XII. W: Polska w Europie. Studia historyczne pod red. H. Zinsa, Lublin 1968, s. 35—92; Początki klasztorów norbertańskich w Dłubni — Imbramowicach i Płocku, „Roczniki Humanistyczne” 16 (1968) z. 2, s. 5—34 oraz s. 35—41.

⁸¹ Krąg kościelny płocki [...], s. 13—14; Autor przyjmuje, iż Bolesław Śmiały nadał Mogilnu uposażenie na Mazowszu. Zob. Tamże, s. 15.

⁸² Tamże, s. 20—24; Zob. Tenże, Kościół Płocki [...], s. 74; Zdaniem autora opactwo Św. Wojciecha jest późniejsze, powstało w latach 1138—1148 lub nawet w okresie 1175—1200. Deptuła zastrzega się, że jest to tylko hipoteza, sama bowiem kwestia nadal pozostaje otwarta. Zob. Krąg kościelny [...], s. 111—115 oraz Kościół Płocki [...], s. 77—79.

⁸³ Krąg kościelny [...], s. 6. 24, 88 i 107; Autor nie zgadza się z twierdzeniem Kūrbisówny o usunięciu benedyktynów z kapituły przez biskupa Aleksandra wychodząc z założenia, iż był on, w ówczesnym Episkopacie Polski, jednym z najbardziej pro-benedyktynskich biskupów. Zob. Tamże, s. 46—48; Zob. również: Kościół Płocki [...], s. 74, przyp. 13.

w Płocku Stefana⁸⁴. Użyty przez Galla — w odniesieniu do prezbiterium biskupa Szymona w r. 1109 — termin „clerici” oznacza z całą pewnością już kanoników świeckich a nie benedyktynów⁸⁵. Autor nadmienia następnie, że po sekularyzacji kapituły benedyktyni zostali najprawdopodobniej przeniesieni do innej miejscowości, być może do Mogilna. Ich bowiem bliska obecność przy katedrze mogłaby dać okazję do ewentualnych konfliktów z jej kanonikami⁸⁶.

Świecka kapituła katedralna w Płocku liczyła na początku swego istnienia — najprawdopodobniej — 12 członków, a została zorganizowana według reguły akwizgrańskiej, na wzór niemiecki, podobnie jak kapituła gnieźnieńska, tzn. na czele z prepozytem a nie dziekanem⁸⁷. Od początku swojej egzystencji posiadała majątek, wydzielony z dóbr biskupich. Wyodrębnienie zaś uposażenia kolegium kanonickiego jako majątku korporacyjnego zostało wyraźnie poświadczone w r. 1187, natomiast podział tegoż majątku na prebendy — w r. 1207⁸⁸.

Poza tym Deptuła podkreśla takie momenty dotyczące kapituły, jak: dominacja cudzoziemców w jej składzie w XII w., rola w życiu diecezji w tymże stuleciu, istnienie szkoły katedralnej w XIII w., powiązania z kapitułą krakowską, uzyskanie przez kolegium tzw. prawa konsensu. Szczególnie jednak ważne wydaje się być stwierdzenie, iż w XII wieku nastąpiła nowa organizacja majątku kapitulnego (1144) oraz to, że w drugiej połowie tegoż wieku nastąpił w kapitule rozpad życia wspólnego, wynikiem czego stał się podział majątku⁸⁹.

W sumie, omówione pokrótce a raczej tylko zasygnalizowane fragmenty interesujących badań autora w odniesieniu do naszej kapituły należy zdecydowanie ocenić jako wnikliwe studium nad pierwotnym charakterem, datą powstania i początkowymi dziejami tej instytucji. Uważna jednak analiza poszczególnych publikacji tego badacza pozwala zauważyć ich pewne rozbieżności w niektórych kwestiach. Najważniejszą wydaje się ta, która dotyczy sprawy pierwotnego charakteru kapituły. I tak, początkowo — w r. 1959 — autor zaprezentował opinię, według której pierwotny senat biskupa stanowili w Płocku benedyktyni kościoła Św. Wawrzyńca, będącego filią Mogilna⁹⁰. Kapituła świecka, jak to zreferowano, miała powstać za Władysława Hermana, w latach: 1079—1102. W kolejnej wypowiedzi, z r. 1973, ten sam autor opowiedział się za opinią, według której najstarsza kapituła, prawdopodobnie od momentu erekcji biskupstwa, sku-

⁸⁴ Krąg kościelny [...], s. 51, 67 oraz 75; Por. Kościół Płocki [...], s. 74; Również Hermanowi przypisuje się sekularyzację kapituły krakowskiej. Zob. Krąg kościelny [...], s. 67.

⁸⁵ Chodzi o tekst z Kroniki Galla. Zob. Monumenta Poloniae Historica, ser. 2, t. 2, s. 119; Zob. Cz. Deptuła, Krąg kościelny [...], s. 68; Płock kościelny [...], s. 80, przyp. 85 oraz Kościół Płocki [...], s. 74.

⁸⁶ Krąg kościelny [...], s. 70.

⁸⁷ Kościół Płocki [...], s. 74 oraz Krąg kościelny [...], s. 66—67.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ Zob. Krąg kościelny [...], s. 69, 74, 81; Kościół Płocki [...], s. 11—13.

⁹⁰ Krąg kościelny [...], s. 20—22 oraz 74.

piała w swoich szeregach nie zakonników, lecz kanoników świeckich⁹¹. Wreszcie w ostatnim opracowaniu, z r. 1975, Deptuła powraca znów do poglądu pierwotnego nie wykluczając, iż „pierwsze prezbiterium biskupie tworzyli po r. 1075 benedyktyni”⁹².

Niewątpliwie badania Czesława Deptuły nad kapitułą plocką mogą stanowić jakiś zasadniczy punkt wyjścia dla dalszych w tym przedmiocie dociekań.

Wreszcie należy odnotować pracę S. M. Szacherskiej,⁹³ która opublikowała szereg interesujących dokumentów i listów dotyczących Płocka, m.in. i kapituły. Obok tego rodzaju cennych dla badaczy źródeł publikacja zawiera niemniej cenne, niekiedy bardzo obszerne przypisy, które niejednokrotnie zawierają np. krótkie biogramy kanoników plockich lub inne, dotyczące wymienionej instytucji informacje⁹⁴.

2. DZIEJE KAPITUŁY OD R. 1200 W LITERATURZE HISTORYCZNEJ I KANONISTYCZNEJ

W literaturze przedmiotu można znaleźć nieliczne tylko pozycje poświęcone wprost kapitule plockiej lub obszerniej o niej wzmiankujące.

S. Zachorowski, w swojej książce o biskupie plockim Jakubie z Korzkwi,⁹⁵ jeden z rozdziałów poświęca omówieniu statutów kapitulnych tegoż biskupa⁹⁶. Na uwagę zasługuje tu wzmianka, iż kapituła plocka była już w pełni zorganizowana w XIII w., a z całą pewnością — w XIV stuleciu⁹⁷. Poza tym autor podkreśla, iż w początkach XV w. — za Jakuba z Korzkwi — kolegium kanonickie pozostawało pod olbrzymim wpływem tego biskupa. Zachorowski wysuwa na kanwie powyższego stwierdzenia interesujące przypuszczenie, iż kanonicy płocki nigdy nie doszli do właściwej innym kapitułom autonomii wobec biskupa⁹⁸.

Nieoceniony wkład w badanie nad przeszłością kapituły jest dziełem B. Ulanowskiego, który ogłosił drukiem wybrane akta z posiedzeń kapitulnych — generalnych i tygodniowych — z lat 1438—1577⁹⁹. W oparciu o tę przede wszystkim pracę powstała niedawno interesująca rozprawa Ch. Wollka, o której będzie mowa niżej.

⁹¹ Płock kościelny [...], s. 80; Erekcja biskupstwa plockiego miała miejsce za Bolesława Śmiałego (1075).

⁹² Kościół Płocki [...], s. 74.

⁹³ Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka, t. 1 (1065—1495), (wyd. Stella Maria Szacherska), Warszawa 1975.

⁹⁴ Zob. np. s. 10 przyp. 6—12; s. 12, przyp. 4; s. 20, przyp. 1, 2 i 6; s. 91, przyp. 5.

⁹⁵ Jakub biskup plocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396—1425, Kraków 1915.

⁹⁶ Chodzi tu o rozdział II pt.: „Statuty kapitulne biskupa Jakuba”, Tamże, s. 72—82.

⁹⁷ Tamże, s. 77.

⁹⁸ Tamże, s. 81—82; Por. S. Trawkowski, art. cyt., s. 736.

⁹⁹ Acta Capituli Plocensis ab an. 1514 ad an. 1577. W: Archiwum Komisji Historycznej, t. 10, Kraków 1916, s. 129—305 oraz t. 6, Kraków 1891, s. 1—296 (za lata: 1438—1525).

A. Pęski, w recenzji wspomnianego wyżej wydania źródeł przez Ulanowskiego, podkreślił wybitną rolę kapituły w XVI w., gdy w Polsce szerzyła się reformacja. Recenzent — wypada to nadmienić — postuluje dalsze badania nad płocką korporacją kanoniczną¹⁰⁰.

Autorem interesującej pracy, w której sporo miejsca poświęca się kapitule płockiej, jest J. Umiński¹⁰¹. Uczony ten ukazuje mianowicie stosunki panujące w diecezji mazowieckiej oraz w kapitule w początkach XIII wieku. Omawia szerzej konflikt arcybiskupa H. Kietlicza z biskupem płockim Giedką i jego kapitułą katedralną, zakończony wyrokiem papieskim z 16 czerwca 1218 r.¹⁰² Ponadto w pracy można znaleźć wiele ciekawych wzmianek o niektórych członkach kapituły¹⁰³.

Cytowany już W. Mąkowski dostarczył bogatych wiadomości na temat archiwum kapituły według stanu za r. 1929¹⁰⁴. Omawia tu m.in. akta kapitulne, których terminem *a quo* jest r. 1437. Akta te zawierają przede wszystkim protokoły z posiedzeń generalnych i tygodniowych, akta beneficjalne dóbr biskupich i kapitulnych, księgi rachunkowe, korespondencję, katalogi dokumentów oraz ksiąg kapitulnych. Zasłużony badacz dziejów diecezji płockiej zaznacza na kanwie tych danych, iż akta kapitulne, podobnie zresztą jak inne materiały archiwalne, są tylko w nikłym stopniu wykorzystane przez badaczy. Sugeruje w związku z tym opracowanie monografii kapituły a także sporządzenie katalogu prałatów i kanoników płockich od XII w. zaznaczając przy tym, iż w ich gronie zasiadali często ludzie wybitni, pochodzący z różnych diecezji. Nadmieniając pokrótce o roli kapituły Mąkowski podkreśla, że instytucja ta zajmowała w życiu diecezji szczególne miejsce, m.in. wybierała biskupów, wysyłała delegatów na synody, sejmy i trybunały, załatwiała ponadto szereg bardzo ważnych spraw nie tylko w skali diecezjalnej, lecz nawet całego kraju¹⁰⁵.

Jeden z rozdziałów swojego studium o biskupie Erazmie Ciołku poświęca kapitule H. Folwarski¹⁰⁶. Porusza głównie — w dziedzinie nas interesującej — stosunek biskupa do kapituły wspominając szerzej o panujących tutaj sporach a nawet konfliktach z lat 1514—1515. Referuje także przebieg sporów i nieporozumień biskupa z poszczególnymi kanonikami. Zaznacza, że w tego rodzaju sporach wina często leżała po stronie bisku-

¹⁰⁰ Rec.: Acta Capituli Plocensis 1514—1577 (ed. B. Ulanowski) W: Archiwum Komisji Historycznej, t. 10, „Miesięcznik Pastorski Płocki”, 3 (1916) 89—92.

¹⁰¹ Henryk arcybiskup gnieźnieński zwany Kietliczem (1199—1219), Lublin 1926.

¹⁰² Zob. Tamże, s. 193—195.

¹⁰³ Tak np. spotykamy wzmiankę o dziekanie płockim Gunterze, który znalazł się w dwuosobowym składzie sądu, wyznaczonego przez synod prowincjonalny w Wolborzu (ok. r. 1215), do rozstrzygnięcia sporu o dziesięciny pomiędzy biskupem kujawskim a klasztorem w Strzelnie. Zob. Tamże, s. 109.

¹⁰⁴ Materiały historyczne w Archiwum Diecezjalnym w Płocku, „Miesięcznik Pastorski Płocki” 9 (1929) 304—306 oraz 11 (1929) 331—332; Por. T. Żebrowski, Archiwum Diecezjalne, W: Towarzystwo Naukowe Płockie 1820—1830—1907—1957, szkice i materiały, Płock 1957, s. 231—232.

¹⁰⁵ Materiały historyczne [...], s. 304—305 oraz 331—332.

¹⁰⁶ Erazm Ciołek, biskup i dyplomata, Warszawa 1935. Rozdział pracy dotyczący kapituły nosi tytuł: „Stosunek do kapituły”, s. 168—182.

pa¹⁰⁷. Być może, że to na tle wspomnianych sporów, w których kapituła zajmowała zdecydowanie wrogie stanowisko wobec Ciołka, autor określił to kolegium „najważniejszą instytucją na terenie diecezji płockiej”¹⁰⁸.

O przywilejach kapituły, uzyskanych dla niej u Stolicy Apostolskiej przez biskupa T. P. Zakrzewskiego, pisał W. Jezusek¹⁰⁹. Chodzi tutaj o przywileje „pontyfikaliów” uzyskane dla prepozyta i archidiacona kapituły oraz o strój chórowy wszystkich członków gremium kapitulnego. Autor nawiązuje również do sprawy stroju kapituły z czasów biskupów: E. Ciołka, A. S. Dembowskiego, A. Wnukowskiego oraz A. J. Nowowiejskiego.

W. Surmacz w swojej pracy o działalności ustawodawczej biskupa Andrzeja Stanisława Załuskiego¹¹⁰ porusza m.in. zagadnienie ustawodawstwa tegoż biskupa wobec kapituły płockiej¹¹¹. Autor podkreśla przede wszystkim to, iż w czasach biskupa Załuskiego kolegium kanonickie miało duży udział w zarządzie diecezją w sprawach materialnych¹¹². Poza tym porusza takie sprawy, jak: statuty kapitulne, zarządzenia liturgiczne, dyscyplinarne oraz majątkowe. Wreszcie omawia umowę majątkową biskupa z kapitułą¹¹³.

Referując stan badań nad kapitułą nie można pominąć publikacji J. Sawickiego o synodach płockich¹¹⁴. Wprawdzie praca nie dotyczy wprost interesującej nas tematyki, jednak znajdujemy w niej liczne i obszerniejsze wzmianki — zarówno w tekstach synodów, jak i w komentarzu ich wydawcy — o udziale kanoników płockich w synodach własnej diecezji¹¹⁵. W latach 1197—1733, które są tłem omawianej pracy, kapituła — jak się można przekonać z takich wzmianek — odgrywała poważną rolę w diecezji. Ona to nawet niekiedy decydowała o odbyciu synodu diecezjalnego¹¹⁶. Ponadto poznać można na podstawie pracy wiele interesujących postanowień niektórych synodów odnoszących się do kapituły¹¹⁷.

W literaturze historycznej odnoszącej się do omawianego okresu w dziejach kapituły na szczególne wyróżnienie i zwrócenie uwagi zasługuje praca napisana w języku niemieckim przez Ch. Wollka, kapłana pochodzenia śląskiego, na temat przeciwreformacyjnej postawy kapituły płockiej

¹⁰⁷ Tamże, s. 181.

¹⁰⁸ Tamże, s. 168.

¹⁰⁹ Przywileje kapituły katedralnej płockiej, „Miesięcznik Pasterski Płocki” 34 (1949) 174—175.

¹¹⁰ Działalność ustawodawcza Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego jako biskupa płockiego (1724—1735), Warszawa 1950 (maszynopis).

¹¹¹ Jest ono zawarte w rozdziale II pt. „Ustawodawstwo w sprawie kapituł”, s. 25—41.

¹¹² Tamże, s. 26.

¹¹³ Tamże, s. 27—38.

¹¹⁴ Synody Diecezji Płockiej i ich statuty. W: Concilia Poloniae, t. 6, Warszawa 1952.

¹¹⁵ Zob. np. s. 12, 15, 54, 56 oraz passim.

¹¹⁶ Np. w wypadku synodu z r. 1444. Zob. Tamże, s. 57—58.

¹¹⁷ Zob. np. s. 199, 208—209, 223 passim.

w latach 1524—1564¹¹⁸. Opracowanie to, jak już nieco wyżej wzmiankowano, opiera się na źródłach drukowanych, głównie wydanych przez B. Ulanowskiego a dotyczących posiedzeń kapitulnych. Ponadto Wollek uwzględnił akta synodów, wydanych przez J. Sawickiego, korespondencję nuncjuszy papieskich w Polsce, oraz akta dotyczące przebiegu Soboru Trydenckiego.

Kapitułę płocką autor przedstawia na tle walki Kościoła Polskiego z reformacją. Ukazuje zdecydowaną kontrreformacyjną postawę wspomnianego kolegium. Wiąże przy tym działalność kapituły płockiej z działalnością pozostałych ówczesnych kapituł prowincji gnieźnieńskiej a także z działalnością prymasów Polski. Podkreśla realny wkład prezentowanej instytucji w ówczesne życie diecezji, Kościoła w Polsce, a nawet w życie Kościoła Powszechnego.

Całość pracy składa się z trzech następujących części: 1. Kapituły polskie w przeddzień reformacji 2: Postawa kapituły płockiej wobec protestantyzmu w latach 1524—1564; 3. Wkład kapituły płockiej w wewnętrzną reformę Kościoła w Polsce. Rola kapituły płockiej w walce z protestantyzmem ukazana jest szczególnie w części drugiej¹¹⁹. Główny nacisk w tej walce kanonicy płocki kładli na dokonanie reformy wewnątrzkościelnej. W części tej autor omawia także stosunek kolegium kanonickiego do poszczególnych biskupów płockich tego okresu. Również część trzecia¹²⁰ ukazuje niezwykle korzystnie postawę kapituły, tym razem w aspekcie wierności Stolicy Apostolskiej. Wierność ta przejawiała się m.in. w popieraniu przez kapitułę idei utworzenia w Polsce stałej nuncjatury. Autor ukazuje także pozytywny stosunek kolegium do Soboru Trydenckiego.

W sumie opracowanie należy niewątpliwie uznać za bardzo pożyteczne i cenne, stanowiące niemały wkład autora w dzieło badań nad rolą kapituły płockiej w pierwszej połowie XVI stulecia.

Wreszcie pozostaje do odnotowania praca Z. Tucholskiego¹²¹. Autor omawia w niej organizację prawną kapituły według postanowień statutów wydanych przez biskupa M. J. Poniatowskiego w r. 1784. Kolejność omawianych spraw jest tutaj następująca: skład kapituły, obsadzanie prałatur i kanonii, prawa i obowiązki członków kapituły, działalność kapituły jako osoby prawnej, majątek kapitulny i jego zarząd. Opracowanie ukazuje kolegium kapitulne z końca XVIII w. po dokonanych w nim zmianach organizacyjnych wspomnianego biskupa — reformatora. Może stanowić pożyteczny przyczynek dla opracowania monografii naszej instytucji.

¹¹⁸ Das Domkapitel von Płock 1524—1564 (Gegenreformatorische Haltung und innerkirchliche Reformbestrebungen), Böhlau Verlag Köln Wien 1972.

¹¹⁹ Tamże, s. 71—126.

¹²⁰ Tamże, s. 127—245.

¹²¹ Organizacja kapituły płockiej według statutów biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego z roku 1784, Warszawa 1974 (maszynopis).

ZAKOŃCZENIE.

Zreferowany stan badań nad kapitułą katedralną plocką do 1975 r. uwzględnił — w porządku chronologicznym — poszczególne pozycje dotyczące wprost tego kolegium lub też obszerniej o nim wzmiankujące. W drodze wyjątku przytoczone zostały także niektóre opracowania podające szczerze tylko dane o kapitule, gdy jednak ich treść wydawała się ważką. Pominięto z zasady materiały źródłowe, zasygnalizowano tylko te, które niejako *ex professo*, z założenia wydawcy, miały dotyczyć kolegium kanoników plockich, np. pracę B. Ulanowskiego. Nie uwzględniono również tych licznych prac, które wymieniają marginalnie imiona członków kapituły, majątek kapitulny itp.

W oparciu o przytoczoną bibliografię można stwierdzić, iż dzieje kapituły plockiej są bogate. Lecz wiele momentów pozostaje niejasnych, wątpliwych, stanowiących przedmiot licznych hipotez. W szczególności kwestia erekcji kapituły nasuwa cały szereg niewiadomych. Zwrócili na nie wyraźnie uwagę Czesław Deptuła oraz Tadeusz Żebrowski. Ustalenie daty przybycia do Płocka benedyktynów i ich pierwszego tutaj opactwa, określenie pierwotnego charakteru kapituły, sprecyzowanie terminu ewentualnej sekularyzacji prezbiterium biskupiego (przy założeniu, że początkowo przypadła ta rola w udziale benedyktynom), określenie pierwotnego składu osobowego kolegium — to tylko najważniejsze problemy odnoszące się do początków interesującej nas instytucji. Ich próba rozwiązania nie leżała, jak to we wstępie zaznaczono, w zamiarach autora. Być może, stanie się ona przedmiotem odrębnego opracowania, które stanowiłoby dalszy przyczynek dla podjęcia pracy nad dziełem monografii w pełni na to zasługującej plockiej kapituły katedralnej.